

Andrea Milanko

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
amilanko@ffzg.hr

**Prisila ponavljanja s onu stranu Freuda:
fort-da između Lacana i Derridaa**

Sažetak

Iako je dobro poznata činjenica da je razdor Lacan–Derrida počeo Seminarom o »Ukradenom pismu«, nije istražena dublja genealogija spora oko prava na interpretaciju Freudova nasljeđa. Freudov spekulativni metaspis S onu stranu načela ugrade (1920.) ambivalentan je utoliko što uvodi novu topiku psihe, novi nagon i novi (ekonomski) aspekt psihičkog aparata, a da pritom argumentacijski sâm sebe pobija. Lacan izmiruje taj interpretacijski nesklad uvođenjem novih pojmova (l'automatisme de répétition, imaginarni i simbolički poredak) ili značenjske razlike u stare (Trieb vs. Instinkt). Derrida prisvaja S onu stranu načela ugrade za dekonstrukciju tvrdeći da je istina Freudova teksta sadržana u otporu jednoznačnoj i cjelovitoj interpretaciji, što ga čini srodnikom fikcionalne književnosti i dekonstrukcije. Tom gestom Derrida pruža otpor lakanovskoj institucionalizaciji Freuda.

Ključne riječi

prisila ponavljanja, načelo ugrade, nagon smrti, načelo stvarnosti, psihički aparat, dinamični model psihe, intersubjektivnost, kritika psihoanalize

Remeteći kronologiju objavljenih tekstova time što je na čelo prvog izdanja *Écrits* (1966.) stavio *Seminar o »Ukradenom pismu«*, ne može se poreći da je tom uređivačkom gestom Jacquesa Lacana spomenutoj studiji »dana 'povlastica' uobličavanja sinkronijske konfiguracije skupa i time *povezivanja* cjeline« (Derrida 1998: 49). *Seminar* tako postaje i povlašteno mjesto Lacanova zapodijevanja rasprave s filozofima, uprizorenje »singularne filozofove žudnje« (ibid.: 46), ali i otvoreni bok za filozofske napade. Međutim, kako se borba odvija u dvorištu psihoanalize, potonja odlučuje i o stilu borbe:

»Poeovi policajci, poput filozofa, pretražuju imaginarno područje već strukturirano simboličkim kao da je imaginarno područje zajednička geografija neizmijenjena simboličkim.« (Egginton 2007: 90)

Kratki spoj u Derridaovoj komunikaciji kritike Lacanova teksta nastaje zbog toga što filozofsko oko motri psihoanalitičku slijepu pjegu onako, kako ju je sâm definiralo figurom metonimije: »struktura Derridaova *prijenosa krivnje* sa stanovita *čitanja* Lacana na Lacanov *tekst* nije sama po sebi indiferentna« (Johnson 1992: 235).¹ »Lacanovo čitanje Poea«, kako sažima Egginton, »svakako je manjkavo kao čitanje Poea; Derridaovo čitanje, zbog koječega drugog, iako jest briljantno čitanje Poea, nije prikladno (inadequate) čitanje Lacana« (Egginton 2007: 93).² Ti nas podsjetnici upozoravaju na dvoje: prvo, Laca-

¹ U prijevodu je izgubljen kurziv iz originala (usp. Johnson 1977: 478).

² Riječ je o glasovitoj polemici oko čitanja Poeove novele »Ukradeno pismo«. Podrobnu kritičku analizu donosi Johnson (1992).

novu uređivačku ruku *Spisa* valja shvatiti kao trajnu *spisateljsko-čitateljsku*, »lakanovsku provokaciju« filozofa (Derrida 1998: 46); drugo, postoji stalna prijetnja da se filozofsko čitanje psihoanalitičkih autora svede na konačnu riječ o psihoanalizi. Ta sinegdoha, iako »najzavodljivija metafora« (de Man 1973: 30), posebno je zanimljiva kada je na dnevnom redu sukobljavanje oko čitanja Freuda, napose jednog od njegovih najprjepornijih pojmova, *prisile ponavljanja*. Naime, iako su Lacanu i/li Derridau skloni kritičari ujedinjeni u mišljenju da je teorijska kavga dvojice imenjaka izbila povodom zlouporabe književnog teksta te unatoč tomu što su za tu prigodu sporne točke izdvojene i obrazložene, izostala je genealogija Freudova pojma. Ona je pak neophodna, kao što će pokazati argumentacija u nastavku, da se konačno ocijene uloze koje su Lacan i Derrida imali kako u svojem matičnom polju – psihoanalizi odnosno dekonstrukciji – tako i u međusobnim okršajima.

* * *

Prisila ponavljanja prvi je put uvedena u Freudovu tekstu iz 1914. *Sjećanje, ponavljanje i prorada* (*Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten*) iako se ponavljanje kao takvo (bez dodatka »prisile«) spominje u njegovim brojnim drugim radovima.³ Za razliku od teksta *S onu stranu načela ugone*, ovdje je autor mnogo precizniji u pogledu toga što se ponavlja: pacijent ponavlja sve »što se iz izvorā onoga potisnutog već ostvarilo u njegovu pojavnom biću, njegove kočnice i neupotrebne stavove, patološke crte njegova karaktera«. Prisilu ponavljanja ne ograničava na neurotičare, štoviše, njezin je domet daleko izvan prostorije za klinički tretman. Uz to, Freud je sasvim nedvosmišlen:

»On [pacijent, op. a.] ne reproducira to [potisnuto i zaboravljeno, op. a.] kao sjećanje nego kao čin, on to ponavlja, naravno, ne znajući da to ponavlja.«

Nedvosmišlenost ipak nije suzbila kasnije čitateljske nesporazume, sudeći prema tome što Lacan smatra potrebnim istaknuti da

»... u Freudovim tekstovima ponavljanje nije reproduciranje. Nema kolebanja u ovoj točki – *Wiederholen* nije *Reproduzieren*.« (Lacan 1986: 56)

Napomena je svojevrsan napatuk kako čitati Freuda. Naime, Lacan podsjeća da se *Reproduzieren* odnosi na početnu psihoanalitičku primjenu katarktičke metode kod histeričarki:

»Imali smo reprodukciju praprizora, kao što danas imamo slike majstora za devet i pol franaka.« (Ibid.)

Valja naglasiti da je ta analogija tek djelomično ilustrativna: prisila ponavljanja nije puka mehanička reprodukcija nekog traumatskog »originala« – *taj original ne postoji* pa postaje nezaobilazno motriti pacijentove simbolizacije u analitičkoj situaciji; nije važno što on simbolizira, već kako se sinkronijski uspostavlja simbolička konstelacija značenja:

»Svaki novi opažaj koji podražuje nesvjesnu uspomenu na traumatski događaj te svaka nova trauma koja je potencijalno priziva rezultira time da se u svijesti pojavi ne sâm prizor nego isključivo simbol tog prizora.« (Laplanche 1990: 36)

Valja također istaknuti da je potiskivanje preduvjet za ponavljanje, da ponavljanje označava povratak nečeg što je analiziranom nečitljivo, što pak ne znači da je analitičaru čitljivo. Dapače, moramo uvesti razliku koja predstavlja

»jezgru psihoanalitičkog rada«: onom značenjski nedohvatljivom iz prošlosti, čije tumačenje analizirani zahtijeva od analitičara, analitičar ne prilazi kao traumatskom *događaju*,⁴ nego analitičar *djeluje* na sadašnji tekst analiziranog »eksplikacijom i analizom nesvjesne fantazme« (Laplanche 1990: 33) – riječju, bavi se simbolima.

U *II. seminaru* Lacan podsjeća publiku da je tekst *S onu stranu načela ugone* prethodio Freudovoj formulaciji druge, strukturalne topike psihe (id, ego i superego / Ono, Ja i Nad-Ja); ne može dovoljno naglasiti »izravnu vezu između te krize u tehnici koju je valjalo nadići i proizvodnje tih novih [metapsiholoških, op. a.] pojmova« (Lacan 1991: 11). Sugestija publici da »ispravni redosljed« čitanja (ibid.) bude *S onu stranu načela ugone, Masovna psihologija i analiza ja* (1921.), *Ja i Ono* (1923.) zrcali logiku rasporeda ukoričenih radova u *Spisima* (1966.). Pritom aludiramo na prvo mjesto na koje je zasjeo »Seminar o Ukradenom pismu«, razradom koncepcije simboličkog poretka, i pritom se nadovezuje na opis poretka imaginarnog. Velika pozornost koju Lacan pridaje prisili ponavljanja, prije nego što se okrene potankoj analizi izmijenjene topike psihe, navodi nas na zaključak da se u njegovu čitanju mehanizam ponavljanja mora sagledati *neovisno* od instancija psihe, odvojeno od onoga tko govori (Ja), tko prosuđuje (Nad-Ja) i tko se u govoru objavljuje (Id). To je razvidno i u analizi prve i druge scene krađe pisma u Poeovoj noveli:

»To što ministar zauzima položaj Kraljice nipošto se ne objašnjava upućivanjem na razinu napetosti unutar psihičkog aparata, nego se objašnjava upućivanjem na tročlanu strukturu intersubjektivnosti.« (Lee 1991: 104)

Nije dakle nevažno što se Lacan zadržava na Freudovim poteškoćama u analizi subjekta. Pripisat će ih ireverzibilnosti redosljeda prisila ponavljanja – subjekt: postavivši tezu da u Ja djeluju »i neki drugi nagoni osim libidnih nagona samoodržanja«, Freud ih nije mogao oprimjeriti jer »analiza Ja je premalo napredovala, tako da će nam ovaj dokaz biti prilično težak« (Freud 1986: 180). Paradoks analitičke slijepe ulice u koju je zašao bečki analitičar sastoji se od toga što nov model nagonā može objasniti jedino uz pomoć novog opisa Ja, dok je – i u skladu s Lacanovim razumijevanjem – Freud iznašao nov model opisa Ja upravo *zahvaljujući* činjenici da je prepoznao nov nagon, nagon s onu stranu načela ugone. *Seminar* dakle ne reproducira Freudovu argumentaciju nego pojam prisile ponavljanja iz temelja preispisuje.

Lacanov preispis prisile ponavljanja najavljuje i intervencija u prijevod, utoliko što terminološka preinaka nije odraz prevodilačke nedosljednosti. Desetogodišnji odmak između *II. seminarara* i *Spisā* predstavlja stanovitu stabilizaciju pojma, a ne bi bilo pretjerano govoriti i o njegovoj *institucionalizaciji*. Naime u *II. seminaru* Freudov *Wiederholungszwang* na francuski je preveden kao *compulsion à la répétition* – uobičajeno za francusku psihoanalitičku tradiciju, ali je u *Seminaru* objavljen u *Spisima* – a koji su se pojavili nakon što je Lacan izbačen iz Međunarodnoga psihoanalitičkog društva – uveden prijevod

3

Za ponavljanje kao ugodan (vicevi, šale, dječje igre), ali i neugodan osjet (identifikacija s roditeljem, dvojništvo), vidjeti u: Rogers 1987, osobito str. 581.

4

Usp. Freudov dulji deziluzionirani iskaz upućen Fliessu u 69. pismu, datiran 21. rujna 1897. (Laplanche 1990: 32).

5

Na tu se promjenu nadovezuje upotreba pojma *ex-sistence* koji je Lacan preuzeo iz francuskog prijevoda Heideggerova *Bitka i vremena*. Lacanov prevoditelj Fink to objašnjava ovako: »Lacan ga koristi kad govori o 'odvojenoj egzistenciji', koja ustraje, reklo bi se, izvana, kad govori o nečemu neuključenu u unutarnjost, o nečemu što je 'ekstimno', a ne intimno« (Fink u: Lacan2006: 767). Jeffrey Mehlman, prevoditelj koji potpisuje prvi

l'automatisme de répétition.⁵ No prijelaz s nagona (*compulsion*) na automatizam (*automatisme*) nema samo svojstvo aluzije koja će osnažiti argumentaciju o Poeovim likovima (koja će uslijediti) nego nosi prevratnički naboj u čitanju Freuda. Lacanovom intervencijom iz temelja je uzdrmana recepcija Freuda u francuskoj i anglo-američkoj tradiciji. Nasuprot uvriježenom prevođenju Freudova *Trieb* (nagon) terminom *instinct*, Lacan izmješta pojam nagona iz biološke provenijencije i smješta ga u domenu simboličkog dajući mu predznak intersubjektivnosti, a *instinct* zadržava u okviru biologije.⁶ Prisila ponavljanja prisposobljena stanovitim automatizmom otad nepovratno mijenja ustrojstvo psihoanalize kao *discipline*.

Da je prisila ponavljanja doista jedan od stožernih pojmova psihoanalize, postaje jasnije nakon tzv. ekskomunikacije 1963. U XI. seminaru *Četiri temeljna pojma psihoanalize*, održanom u godini netom nakon što mu se struka zahvalila na radu pod njezinim blagoslovom, Lacan ubraja ponavljanje među temeljne pojmove psihoanalize – »oni nose upravo funkciju pojmova« (Lacan 1986: 24), što će reći da se polje psihoanalize kao discipline *organizira* oko stanovitog broja pojmova te da bez njih – pogotovo ako su *temeljni* – psihoanaliza, barem u Lacanovoj koncepciji, više nije psihoanaliza nego nešto drugo. Ovdje vrijedi istaknuti dvoje, stanovitu tekstualnu i kontekstualnu napomenu. Tekstualna se odnosi na to da »relativno pravilan oblik oko pitanja prisile ponavljanja« predstavlja temeljnu razliku, ako se tako može reći zajedno s Derridaom,⁷ između dekonstrukcijskog i psihoanalitičkog čitanja Freudova teksta; Freudov pojam prisile ponavljanja u Lacanovu čitanju psihoanalizu ustrojava na osobit način – i očigledno prijeporan, sudeći prema trzavicama u psihoanalitičkim krugovima – a u Derridaovu je raščinja: »prisila ponavljanja, hiperboličan otpor neotpora, prema sebi je *analitična*; upravo njezin otpor psihoanaliza danas predstavlja u najsigurnijem obliku lukavstva (*ruse*): zamaskiran u neotpor« (Derrida 1998: 24). Druga napomena (i ne manje važna), ona kontekstualna, jest činjenica da *XI. seminar* ne označava samo raskid sa strukom nego nosi i posebno simboličko značenje; 15. siječnja 1964. datum je kojim započinje jedanaesti ciklus Lacanovih seminara, ali i njegov predavački, a onda i teorijsko-institucionalni uspon, time što ga je Louis Althusser »udomio« na prestižnoj francuskoj ustanovi *École Normale Supérieure*.⁸ Tako se ispostavlja da se konceptualni razvojni tijek prisile ponavljanja ne može pratiti odvojeno od teorijskih i institucionalnih otpora.

Lacan izrijeком tvrdi da »pojam ponavljanja nema veze s pojmom prijenosa« iako je »on otkriven prilikom tapkanja u istraživanju prijenosa« (Lacan 1986: 39) – »reprodukcija u prijenosu tijekom analize očito je samo pojedinačan slučaj daleko rasprostranjenije reprodukcije« (Lacan 1991: 63). Time se želi istaknuti razlika u teorijskom i kliničkom pristupu kakav Lacan zagovara nasuprot »krivovjernim« nasljednicima Freudova učenja, objedinjujući ih ironično u »ortopedske teorije« (Lacan 1986: 145). Lacanovo je razumijevanje funkcije ponavljanja »novo« (ibid.: 55) pa on utoliko – i izrijeком – *ne* ponavlja za Freudom, što Lacanov deklarirani »povratak Freudu« u stanovitoj mjeri, kako smo već istaknuli, preobražava u pitanje institucionalizacije Freuda.

Ako je suditi prema Freudovu oprezu koji pokazuje kada piše: »usudit ćemo se pretpostaviti da u ljudskoj duši zaista postoji prisila ponavljanja koja nadilazi načelo ugone« (Freud 1986: 150), čini se da je prije riječ o spekulaciji (možda i lažnoj skromnosti?), autor naime opskrbljuje cijeli tekst brojnim primjerima iz »normalnih« okolnosti i stanja (npr. dječja igra). Tomu valja pridružiti i izrijeком izneseno neslaganje s Carlom Jungom u pogledu jednog jedinstvenog nagona, »nagonske sile« (Freud 1986: 180) sinonimne

s libidom. Suprotno dotadašnjoj psihoanalitičkoj teoriji o prvenstvu načela ugone (homeostaze), prisila se ponavljanja »čini prvotnijom, elementarnijom, nagoniskijom« (ibid.: 151). Prisila ponavljanja radikalno destabilizira nasljeđe psihoanalize; Lacanu je poticaj da tzv. metapsihološki period Freudova učenja nakon 1920. pomakne unatrag, sve do pisama Fliessu (Lacan 1991: 12). Lacan će stoga na podlozi upravo tog Freudova teksta čitati sve druge njegove tekstove, i prethodne i sljedeće, razvijajući sâm vlastitu koncepciju prisile ponavljanja. Prisila ponavljanja iz Freudova *S onu stranu načela ugone* za psihoanalizu ima dakle status »događaja«, ravnopravan »događaju« strukturalizma (usp. Derrida 2007: 297).

* * *

Freudov »metapsihološki« tekst *S onu stranu načela ugone* [*Jenseits des Lustprinzips*] (1920.) – metapsihološki jer mu je »namjera da pored topičkog i dinamičkog momenta prizna i ovaj ekonomski« (Freud 1986: 135) – posvećen je »jednadžbi s dvije nepoznanice« (ibid.: 184) i podnaslov bi mu mogao glasiti: »Zašto postoji spolna razlika i odakle seksualni nagon?«. Formulacija u sličnom obliku nigdje se ne nazire u tekstu *S onu stranu načela ugone*, ali je gotovo temeljna preokupacija *Triju rasprava o teoriji seksualnosti* [1905.] (Freud 2000). Ta neprepoznata dimenzija Freudova teksta eksplicirana je ovdje zato što je Lacanu izrazito važna, sudeći prema tome što na njoj zasniva »istinu pisma« te je ima na obzoru dok čita sve Freudove tekstove, kako maločas rekosmo, još »od pisama Fliessu«. Pitanje spolne razlike izrijekom se uvodi tek u VI. dijelu, ali put do njezina razmatranja Freud je pripremao u prethodnim poglavljima. Uporište za to čitanje pružaju nam dva momenta u Freudovu tekstu: autorovo nezadovoljstvo, prvo, iz biologije posuđenim modelom diferencijacije stanica od jednostavnih organizama do složenih kako bi objasnio funkcioniranje psihičkog aparata te, drugo, nezadovoljstvo (filozofskim) mitom o razdvojenim dušama koji je izložio Platon u *Gozbi*.

Svih sedam poglavlja kao da obigrava oko nečega što Freud nikako ne može imenovati, čemu se približava iz različitih kutova, no čije značenje i vrijednost naslućuje a da ih ne može sasvim odrediti. Tako, na primjer, piše o osjetima ugone i neugode, ali i o osjetima »neke osobite napetosti« (Freud 1986: 190)

prijevod *Seminara* za anglo-američku čitateljsku publiku, objašnjava pak da preinaka prijevoda termina »upućuje na Lacanov spekulativni pokušaj reinterpretacije freudovske 'višestruke uvjetovanosti' pomoću zakonâ vjerojatnosti. (Slučaj je *automaton*, 'uzrok koji nije otkriven ljudskoj misli', u Aristotelovoj *Fizici*.) Odatle važnost koju Ministrova strast za kockom dobiva poslije u Lacanovoj analizi.« (Mehlman 1972: 39)

6

Za usporedbu, ovdje nam je korisna Laplancheova napomena o ekonomskoj »derivaciji« (Laplanche 1990: 10) nagona iz instinkta, što znači da pojam nagona i Laplanche izmješta iz biologije. Razlika prema Lacanu međutim vidljiva je – i znakovita – u čitanju prisile ponavljanja: dok *-zwang* (iz *Wiederholungs-zwang*) Lacan preobražava u *automatisme* isključivo na pozadini teksta *S onu stranu načela ugone*, taj »paradoksalni zaokret« u Freuda

Laplanche razmatra u kontekstu Freudova *opusa*, uz sljedeće (ne)obrazloženje: »za nas će biti nemoguće [?!] postaviti interpretaciju toga [prisile ponavljanja, op. a.] do u tančine slijedeći relevantne tekstove, pogotovo *S onu stranu načela ugone*. Tako smo prisiljeni [compelled, op. a.] izložiti, s minimumom opravdanosti, elemente koji se u njemu [Freudovu opusu, op. a.] *iznova ponavljaju*.« (Laplanche 1990: 112)

7

Prema vlastitu priznanju, da citiramo Derridaove riječi, i Freuda je »pokušavao čitati na vlastiti, ne baš lakanovski, način, u 'Freudu i sceni pisanja'« (Derrida 1998: 55).

8

Jeffrey Mehlman (1996) piše da se otad »lakanovsku psihoanalizu smatralo jednim od glavnih stupova francuske intelektualne scene«.

koju da isporučuje svijest »iznutra« (ibid.). Sistem opažanje–svijest (*o–sv*, *Wahrnehmung–Bewusstsein*) nalazi se na granici, primajući podražaje izvana (»postojanje svjesnim«) i isporučujući osjete iznutra (»proces uzbuđenja«). Budući da on određuje što će biti pripušteno svijesti, a što će ostaviti »trag pamćenja [Erinnerungsspur]« (ibid.: 152), njemu je dodijeljena funkcija kordona s kojeg se udjeljuju ili uskraćuju propusnice. Lacan tvrdi da je to »interval koji ih razdvaja, u kojemu je mjesto Drugoga, gdje se konstituira subjekt« (Lacan 1986: 52), da odatle ja (*moi*) »značenja prima od jezika« (ibid.: 95). Freuda, čini se, zbuñuje baš ta mogućnost *nesvjesne intencionalnosti*:

»Nalazimo međutim da je teško vjerovati da takvi trajni tragovi uzbuđenja nastaju i u sistemu *o–sv*. Oni bi, u slučaju da uvijek ostanu svjesni, vrlo brzo ograničili sposobnost sistema za prijem novih uzbuđenja; u drugom slučaju, kada bi bili nesvjesni, postavili bi nas pred zadatak da objasnimo *egzistenciju nesvjesnih procesa u sistemu čije funkcioniranje je inače praćeno fenomenom svijesti* [isticanje autorovo].« (Freud 1986: 152)

Sviješću upravljaju i nesvjesni procesi pa vrijedi i to da su

»... nesvjesni duševni procesi prema sebi 'bezvremeni'. To najprije znači da oni nisu poredani vremenski, da vrijeme na njima ništa ne mijenja i da se predodžba vremena ne može na njih primijeniti.« (Ibid.: 155)

Dakle,

»... nesvjesno, a to znači 'potisnuto', uopće ne pruža otpor nastojanjima oko izlječenja. Ono čak samo ne teži ničem drugom nego da se pritisak koji ga opterećuje probije do svijesti ili isprazni u stvarnome činu.« (Ibid.: 147)

Nije teško pretpostaviti kako je nesvjesna intencionalnost Lacanu poslužila kao odskočna daska za preuzimanje strukturalističke koncepcije jezika⁹ te da se prvi obračun s oficijelnom psihoanalizom, filozofijom i prirodnim znanostima trebao odvijati na poprištu *načela stvarnosti*: »u analitičkom iskustvu, ispostavlja se da je namjera nesvjesna utoliko što je izražena i svjesna utoliko što je potisnuta [réprimée]« (Lacan 2006: 67).

Na pisanje tog neobično spekulativnog članka Freuda je potaknulo kliničko iskustvo rada s pacijentima (ponavljanje neugodnih doživljaja u analizi koje iskazuju neurotičari, opetovani traumatski snovi ljudi koji su preživjeli kakvu prometnu nesreću, rat, itd.). Čini se da ga je još više zaintrigirao izostanak objašnjenja, bilo filozofskog ili psihološkog, »kakva značenja imaju za nas tako imperativni osjećaji kao što su uгода i neugoda« (ibid.), uz to i činjenica da nedostatak usvojenoga modela psihe, pogotovo pretpostavke da »načelo ugone automatski regulira tok duševnih procesa« (Freud 1986: 135), najviše dolazi do izražaja u psihoanalitičkom kliničkom iskustvu. Freud upravo naglašava da uopće nije jasno zašto čovjek ima psihu – a drugi organizmi nemaju – i to strukture svjesno-predsvjesno-nesvjesno, makar ta topika najednom gubi snagu uvjerenosti. Pita se kako je moguće da psihički aparat, ponekad i u nekim izdvojenim okolnostima, radi *suprotno* od općeprihvaćena mnijenja znanosti (biologije) o odnosu organizma i vanjskih podražaja iz okoline, ali iznenađujuće *sukladno* slikama i tezama koje nam nude književnost (usp. primjedbu o *Oslobođenom Jeruzalemu* u III. dijelu) i filozofija (usp. priznanje »da smo neočekivano uplovili u luku Schopenhauerove filozofije« u VI. dijelu). Evidentno je da se Freud zadržava na »figurama« (Rancière 2009: 3) – na sadržaju, slikama i prizorima, na likovima (tragičnim junacima) i osobama (autora i djeteta), »oni su i sami oznake (tokens) stanovitog nesvjesnog« (ibid.). Kod Lacana je također na djelu čitateljska transgresija da u odnosima među likovima i na njihovim karakteristikama zasniva autoritet demonstracije

psihoanalitičke istine o konstituciji subjekta. Obojica pronalaze očitovanja prisile ponavljanja, da se izrazimo lakanovski, na *imaginarnoj* razini. Drugim riječima, proučavanju psihičkog aparata i djelovanju na nj, ma koji ga nagon gonio, ne može se pristupiti drukčije nego analizom njegovih produkata, poput (neželjenih) obrazaca ponašanja, snova, igre, i, zašto ne, filozofije i umjetnosti.

Da se vratimo na Freudovu dihotomiju ugoda/neugoda, bitno je naglasiti da se više ne izvodi iz kvalitete osjeta nego *kvantitete* unutarnjih i vanjskih podražaja. Tekst dakle, s jedne strane, prati ustaljenu psihoanalitičku liniju razmišljanja vodeći se »najlabavijom pretpostavkom« (ibid.: 136) o težnji organizma za konstantnošću osjeta, a s druge strane uvodi korekcije psihoanalitičkih postulata kombinacijom spekulacije i logičkog zaključivanja. Pritom se ne napušta *dualističko* razumijevanje nagonā, ali ono više nije kvalitativno, nego dinamičko, topičko i ekonomsko (kvantitativno). Teško je oteti se dojmu da je taj trostruki moment razmatranja psihoanalizu doista vinuo na *metarazinu*. Pokazat ćemo štoviše kako upravo ekonomski moment uveden spekulacijom destabilizira druga dva, dinamički i topički.

Slučajevi utemeljeni »na promatranoj građi« (ibid.: 186) stoje nasuprot na početku postuliranoj homeostazi (tzv. načelu ugode), ujednačenosti ili ravnoteži u intenzitetu podražaja, koja predstavlja odnos organizma prema okolini. Tendenciju prema načelu ugode – ali ne i njegovu »vладavinu« – da se kvantiteta uzbuđenja održi konstantnom u minimalnom iznosu, osujećuje troje: 1) načelo stvarnosti, 2) potiskivanje, 3) traumatske podražaje; u manifestacije potonjih ubrajaju se dječja igra kalemom *fort-da* i traumatski snovi koji se ponavljaju. Za prve dvije povrede načela ugode Freudu dostaje zdravorazumsko objašnjenje: u prvoj pojedinac odgađa neposredno zadovoljenje nagona ekonomizirajući nagradom u budućnosti, a u drugoj se psihički aparat neugodom štiti od prekomjerne ugode silovitih seksualnih nagona: »sva neurotička neugoda potječe od ugode koja se ne može osjetiti kao takva« (ibid.: 138–139). Treća skupina povredā načela ugode međutim, prema autorovu sudu, zaslužuje posebnu pozornost zato što se *neugodan* doživljaj ponavlja iako vanjski podražaj odgovoran za prvotno neugodno osjećanje pripada prošlosti; u praksi se nerijetko izjalovio cilj da psihoanalitičar izazove »postajanje svjesnim nesvjesnog« kod pacijenta te je potonji bio »prisiljen da potisnuto *ponavlja* kao sadašnji doživljaj umjesto da ga se, što bi liječniku bilo draže, *sjeća* kao prošlosti« (ibid.: 146).¹⁰ Odatle spoznaja o nužnosti korekcije dvadesetpetogodišnje terapije:¹¹ ne samo zato što se na prisili ponavljanja lome analitičarovi zubi nego zato što njom upravljaju isti oni čimbenici »iz istih viših slojeva i sistema duševnog života koji su svojedobno proveli potiskivanje«. Prisilu ponavljanja dakle »treba pripisati potisnutom dijelu nesvjesnoga« (ibid.: 147), onom kojem se Ja opire u analizi. Traumatskom je neurozom također poljuljan status snova kao ispunjenja nesvjesne želje, a dijete u igri, sasvim normalnoj aktivnosti, pokazuje neobičnu privrženost ponavljanju neugodnih doživljaja. No igru *fort-da* Freud proglašava »velikim kulturnim postignućem« (ibid.: 143) svojeg unuka – u ekonomskim terminima rečeno, dobiva-

9

Usp. tvrdnju da »prethodno nekakvu označavanju, jezik nosi značenje za nekoga« (Lacan 2006: 66).

10

Na ovom mjestu Freud upućuje na svoj prethodni rad *Sjećanje, pamćenje i prorada* o kojem je već bilo riječi.

11

Ukratko, psihoanaliza je na početku bila »umijeće tumačenja« (ibid.: 145), druga faza sastojala se od ponude interpretacije pacijentu, a treća od prinude na prihvaćanje predložene interpretacije te svladavanje otporā interpretaciji.

njem veće ugone iz neugode unatoč odricanju od neposrednog zadovoljenja nagona. Dijete se suvereno nosi s načelom stvarnosti tako što izlazi iz pasivne zatečenosti (prepasti) majčinim izbivanjem i simboličkom preoblikom (u strepnju) preuzima aktivnu ulogu, tj. igrom je najčešće uprizorilo – dakle ponavljalo – majčin odlazak, a ne povratak.

Vrlo je važna razlika koju uspostavlja Freud, tj. temeljna nesumjerljivost između svijesti i pamćenja, pri čemu su »procesi postajanja svjesnim s jedne strane, i ostavljanje traga pamćenja s druge, međusobno nespojivi unutar istog sistema« (ibid.: 152). U Lacanovoj formulaciji, percepcija i svijest jesu razdvojene: znakovi percepcije (*Wahrnehmungszeichen*) podvrgavaju se sljedećem zakonu: »da to prijeđe u pamćenje treba najprije biti izbrisano u percepciji, i recipročno« (Lacan 1986: 52) (*Wahrnehmungszeichen* postaju kod Lacana označitelji »kojima nas priroda snabdijeva«). Svijest i pamćenje međusobno su nesvodivi zahvaljujući logici kvantitete.

Početu suprotstavljenost Ja-nagona i seksualnih nagona Freud je prevrednovao te je preimenovao članove distinkcije: Ja-nagoni teže beživotnosti pa ih naziva *nagonima smrti*, a seksualni nagoni teže razmnožavanju, ponavljanju, i naziva ih *nagonima života*. Ovdje se u prvom redu očituje zamjena kriterija kvalitete kriterijem *topike* zato što Ja-nagoni mogu povući na se libidne komponente pa Ja nije isključivo determinirano nagonima smrti – kako obrazlaže Freud, nešto može biti »neugoda za jedan sistem i, istovremeno, zadovoljenje za drugi« (Freud 1986: 148). Drugo, Freud proširuje značenje seksualnih nagona (seksualnosti) s nagona za reprodukcijom na život u najširem smislu. U libidne se nagone ubrajaju Ja-nagoni i objektni nagoni, a njima nasuprot stoje drugi nagoni, nagoni smrti. Iako se čini da Freud povlašćuje načelo ugone, nedvosmisleno kaže koja je njegova uloga u psihičkom životu: »načelo ugone stoji upravo u službi nagona smrti« (ibid.: 190), no tek pošto je sasvim izmijenio značenje načela ugone razlikujući tendenciju i funkciju:

»Načelo ugone u tom slučaju je tendencija koja stoji u službi funkcije kojoj pripada zadatak da duševni aparat u potpunosti oslobađa od uzbuđenja ili da iznos uzbuđenja u njemu održava konstantnim odnosno što je moguće nižim.« (ibid.: 189)

Drugim riječima, regresivni i konzervativni nagoni smrti gone psihički aparat pojedinca do točke gašenja, obamrlosti, »oni žele iznova proizvesti neko ranije stanje« (ibid.: 188), tj. »organizam ne želi samo umrijeti, nego 'umrijeti na svoj način'« (Laplanche 1990: 107). Nagoni života, pak, »imaju više posla s našim unutrašnjim opažanjem, jer oni nastupaju tako da remete mir, neprestano donose sobom napetosti, uklanjanje kojih se osjeća kao uгода« (ibid.: 190), dakle povezuju pojedinca (percepcijom i govorom) s okolinom (prirodom i drugim ljudima), odnosno, zahvaljujući njima *vrsta* opstaje nauštrb individualne sudbine pojedinca.

No evo gdje ekonomski moment remeti stabilnost dualističkog modela nagona te dovodi do »unutarnje i dubinske komplikacije« (Derrida 1987: 280). U I. dijelu Freud tvrdi da se »princip ugone izvodi iz principa konstantnosti; u stvarnosti se princip konstantnosti razvio iz činjenica koje su izazvale naše prihvatanje principa ugone« (*Jenseits des Lustprinzips*). Nakon toga kružnog toka argumentacije (prvo smo izveli načelo ugone iz načela konstantnosti, ali smo o načelu konstantnosti zaključili iz činjenice da već postoji načelo ugone) slijedi odricanje u obliku priznanja prvenstva: »onda pak moramo reći da bi zapravo bilo nepravedno govoriti o vlasti principa ugone nad tijekom duševnih procesa«. Tekst završava dosljednom retorikom vlasti (*Herrschaft*) i podčinjenosti:

»Izgleda da princip ugone stoji upravo u službi [isticanje autorovo] nagona smrti; u svakom slučaju, on nadgleda i izvanjske podražaje.«

Međutim, ne zaboravimo da je Freud odustao od kvalitativnog opisa nagonā odlučivši se za *kvantitativni*, i to predstavlja važnu teorijsku dopunu, tako da odsad cijeli rad spada u »metapsihologiju«. No onda dolazimo do paradoksa: ako je »načelo ugone svojstveno *primarnom* načinu rada duševnog aparata« (Freud 1986: 137) te ako »načelo ugone još dugo vremena ostaje način rada seksualnih nagona koji se teško mogu 'odgojiti'« (ibid.: 138), tada vrijedi prvi ili drugi od sljedećih zaključaka: 1) ili seksualni nagoni *nikako ne mogu biti u službi načela ugone* jer se »teško mogu 'odgojiti'« (a ugodna je ipak primarno stanje organizma, izvedeno iz konstantnosti), ili 2) seksualni nagoni jesu, u krajnjoj liniji, *nagoni smrti*, zato što je svojstvo konzervativnih nagona – poput nagona smrti – vratiti organizam u neko početno stanje beživotnosti (dakle, stanje *prije* »primarnog« načina rada duševnog aparata, možda i *prije oblikovanja duševnog aparata*). Paradoks tu ozbiljno uznemiruje ne samo zbog logičko-argumentativne petlje nego i zbog samih temelja psihoanalize: s jedne strane, on dovodi u pitanje Freudovu dualističku koncepciju nagonā, a s druge uvodi opravdanu sumnju da su nagoni autonomni u odnosu na bilo koje postulirano načelo – oni samo iskazuju slijepu volju manifestirajući se u prisili ponavljanja. Iz slikovite Lacanove ilustracije o nagonima – »*Trieb* vas više gura u stražnjicu, mali moji prijatelji, to je sva razlika od tobožnjeg instinkta« (Lacan 1986: 56) – ne može se ni na koji način ni zaključiti ni predvidjeti je li dotično guranje – ugodno ili neugodno, kao što nije jasno ni tko (koja instancija psihičkog aparata) prosuđuje o tome. Doduše, vratimo li se početku Freudova teksta, bečki se psihoanalitičar odvažio na spekulaciju baš zato što ni filozofija ni psihologija nisu dale valjan odgovor »*kakva značenja* [isticanje autorovo] imaju za nas« (Freud 1986: 135) ugodna i neugoda. Nagon smrti doživljava sličnu sudbinu u Lacanovu čitanju; kod njega će se opreka ugodna/neugoda dijalektički ukinuti u jedinstvenom automatizmu ponavljanja koji iskazuje stanovitu dubinsku *praugodu* iako je za subjekt najčešće manifestno neugodna. Poistovjećenje uvlači subjekt u automatizam ponavljanja, ali se ovaj iz njega ne može izbaviti pukim prepoznavanjem modela prema kojem je poistovjećenje nastalo, potreban je dodatni rad, psihoanalitička retorička izvedba.

* * *

U Freudovu tekstu glavni je operativni retorički manevar bila metafora stroja za ljudski organizam, a onda i psihi. Imamo zahvaliti Lacanu što je tu i takvu koncepciju psihičkog *aparata* – »između Hegela i Freuda dolazak je svijeta stroja« (Lacan 1991: 74)¹² – doveo u vezu s nezaobilaznim utjecajem tehničkog razvoja, tj. što je rad stroja prepoznao kao oglednu metaforu funkcioniranja ljudskog organizma kako u biologiji i medicini 19. stoljeća, tako i u psihoanalizi. Ta povijesna činjenica, ma koliko kontingentna bila, stubokom je promijenila način mišljenja o psihi; ona dobiva sve odlike stroja: za rad joj je potrebna energija (pa ujednačuje izvanjske »podražaj« i »unutrašnja uzbuđenja« – kombinirana zadaća dvaju nagona, nagona života i nagona smrti),¹³ koju onda preraspodjeljuje (»protuzaposednuće«), transformira

12

Usp. još: »... dva niza metaforā – tekst i stroj – ne stupaju na scenu istodobno« (Derrida 2007: 221).

13

Naglašavamo kombiniranost u skladu s Freudom da smo »samo u rijetkim slučajevima u

stanju prepoznati djelovanje ove prisile ponavljanja u čistom obliku, bez suradnje drugih motiva« (Freud 1986: 150). Uz to, upućujemo na Laplancheov uvid o nagonu smrti kao naličju libida, »same duše« libida, kojim smo zaključili prethodni dio izlaganja o prisili ponavljanja.

(»vezivanje«) i troši (»pražnjenje«). Također, djeluje prema nekim ugrađenim zakonitostima (»primarni« i »sekundarni« procesi), troši se (Freud govori na primjer o neugodnim posljedicama »širokog proboja zaštite od podražaja« (ibid.: 158)) i kviri (»regredira« na prethodne stupnjeve razvoja, traumatskim je neurozama »uzdrmana i sama funkcija sna« (Freud 1986: 141)). Nadalje, za rad joj je potrebna optimalno raspoređena energija (njome valja *gospodariti*, »osloboditi od uzbuđenja« ili ga u njoj održavati »konstantnim« – reći će Freud da se »vezivanje« energije »sastoji u njenom prevođenju iz stanja slobodnog strujanja u stanje mirovanja«, 1986: 158). Nimalo nevažno, referentno mjerilo psihičke funkcionalnosti postaje trenutak gašenja (smrt), a ne nastanka (rođenje), pojava zastoja ili kvara, a ne glatkog rada. No ta je koncepcija ljudskog organizma, kako rekosmo, povijesna i kontingentna, svojevrsna *retorička ispomoć*.¹⁴ Ovdje se očituje nimalo bezazlena, a neprepoznata razlika između Derridaove i Lacanove perspektive čitanja psihičkog aparata: dok ga prvi motri s početka, nastanka, i to polazeći od vrlo konkretnog stroja – Freudove figure »pisaceg stroja« (tzv. čarobne voštane pločice) – drugi ga motri s kraja i/ili zastoja:

»Zanima nas upravo ta dekonstitucija, taj neuspjeh koji svojemu postojanju pruža stanovitvu čitljivost, a rubno i povijesnu neprozirnost.« (Derrida 2007: 212)

Ne čudi stoga što Derrida pokazuje interes upravo za Lacanov interes.

Novi, *dinamički* model razumijevanja Ja i potisnutog trebao bi bolje opisati pojavu prisile ponavljanja tako što ne bi suprotstavio svjesno nesvjesnom (statička se opreka očito pokazala nedostatnom za razumijevanje i uklanjanje otpora) nego bi svoj potencijal tražio »u prisnom zajedništvu« (ibid.: 150) prisile ponavljanja i izravnog, »ugodom ispunjenog zadovoljenja nagona« (ibid.). Analitičarov je izazov prvu prisvojiti u svoje svrhe, suočavajući se s otporom kojim je Ja nastoji zadržati za se u okvirima ugone. Dakle, Lacan ne smatra prisilu ponavljanja aberacijom u odnosu na postulirano načelo ugone, ona je samosvojan mehanizam čiju paradoksalnost valja tumačiti iz sasvim novoga kuta. Paradoksalnost se očituje u činjenici da se prisila ponavljanja »nikad ne može naći sama nego je uvijek pojačana motivima kojima upravlja načelo ugone« (Laplanche i Pontalis 1990: 372). Budući da je Freud ostao vjeran upotrebi pojma svijesti (jer drugom terminologijom nije raspolagao), Lacan i tu vidi razloge brkanja nagona smrti i prisile ponavljanja, kao i porasta prevrednovanja uloge ega u psihoanalitičkim krugovima.¹⁵ Riječima Ellie Ragland, razlika između Freuda i Lacana u pogledu koncepcije nagona je u tome što kod prvog »fiziološki organizam teži ravnoteži zadovoljstva, definirana kao odsutnost sukoba ili ugone«, dok je kod drugoga čovjek sklon »konzistentnosti značenja« (Ragland 1995: 88). Dakle, »smatrajući da je ponavljanje blisko stvarnosti – a ne ugodi – on [Lacan, op. a.] tvrdi da stvarnost nije bezazlena, nego pogubna« (ibid.: 89). Ragland nadalje navodi Lacanovu preinaku Freudova načela ugone:

»Lacan je tumačio Freudovo načelo ugone kao paradoksalan model smrti. Ono što je Freud nazvao nesvjesnim pretpostavkama, Lacan je nazvao fundamentalnim fantazmama, koje rađaju zavodljive slike – tj. stvari za koje se čini da obećavaju zadovoljstvo.« (Ibid.: 91)

Iz te perspektive valja shvatiti Lacanovo inzistiranje na cijepanju Freudova pojma *ego*/Ja na *je* i *moi*:

»... ego [*moi*, op. a.] nije ja [*je*, op. a.], nije pogreška, u smislu u kojem ga klasična doktrina shvaća kao djelomičnu istinu. To je nešto drugo – poseban objekt unutar subjektova iskustva. Doslovno, ego je objekt – objekt koji ispunjava neku funkciju koju ovdje nazivamo imaginarnom funkcijom.« (Lacan 1991: 44)

Prisjetimo se, Freud je iznio tezu da je »i jedan dio 'Ja-nagonā' libidne prirode, naime onda kada uzima vlastito Ja za objekt« te su stoga u osnovi »narcistički« (Freud 1986: 188). Subjekt *je*, nasuprot tomu, valja locirati »negdje u međuljudskoj igri« (Lacan 1991: 55) – potreba za ponavljanjem potreba je za ponavljanjem »maloga kružnog toka u koji će biti uhvaćena cijela obitelj, cijela klika, cijeli tabor, cijela nacija ili pola svijeta« (Lacan 1991: 90). Ponavlja se manjkavost, no nameće se pitanje je li ta manjkavost uvijek *ista* i je li na istom mjestu. Derrida tvrdi da je u Lacanovoj koncepciji simboličkog poretka manjak nerazdruživo vezan uz mjesto manjka, oni su »neodvojivi i međusobno se uvjetuju« (Derrida 1987: 424). »Razlika koja me ovdje zanima jest to [...] da manjak nema svoje mjesto u diseminaciji« (Derrida 1998: 67), od toga se sastoji kritika »psihoanalitičko-transcendentalne semantike« (ibid.: 437). Lacan se od te kritike ne može obraniti teorijski izvedenom, nego samo pretpostavljenom tezom da »čovjek uvijek njeguje puno više znakova nego što misli« (Lacan 1991: 122) te da je »čovjek uvijek u poziciji da nikad sasvim ne shvati zakon, jer nijedan čovjek ne može u potpunosti ovladati zakonom diskurza« (ibid.: 128). Ukratko, odgovornost za manjak inherentan subjektu Lacan prebacuje na leđa simboličkog poretka (označiteljskog lanca, Drugog), tako da, u krajnjoj konzekvenciji, i Lacanovi postulati preuzimaju retorički oblik zakona te nužno pokazuju manjkavost i slijepu pjegu nalik svakom zakonu – »čovjek je uvijek u poziciji da nikad sasvim ne shvati zakon«. Pitanje manjka, manjka kao teorijske pretpostavke (Lacan) i izostanka teorijske zasnovanosti manjka (Derrida), u temelju je sukoba psihoanalize i dekonstrukcije. Može li se taj sukob preoblikovati u problem čitanja?

Opetovano posezanje za znakovima rezultira time da »iz razlike između ostvarene i zahtijevane ugone zadovoljenja proizlazi onaj pogonski moment koji ne dopušta da se ostane ni u jednoj od uspostavljenih situacija«. Poznavatelji Lacanova djela mogli bi u tom navodu prepoznati Lacanov opis žudnje, a zapravo mu je autor – Freud (Freud 1986: 170). »Pogonskim momentom« privedena je kraju Lacanova pripovijest o prisili ponavljanja i ujedno započinje ona o žudnji i simboličkom poretku, no pita li se Derridaa, priča tek počinje.

* * *

Prema Derridau, Freudovi tekstovi *S onu stranu* i *Zazor (Das Unheimliche)*,¹⁶ zajedno s Lacanovim *Seminarom*, »barem u načelu« preobražavaju »odnos psihoanalize prema književnoj fikciji«, dok je, ne bez ironije, *S onu stranu načela ugone* mnogim psihoanalitičarima bio tvrd orah, »doima im se mito-

14

»Nedostaci našeg opisa vjerojatno bi nestali kada bismo umjesto psiholoških termina mogli uvesti fiziološke ili kemijske. Ovi doduše također pripadaju jednom slikovitom jeziku, ali taj nam je već dulje vrijeme blizak, a možda je i jednostavniji« (Freud 1986: 187), a posebno: »Načelo ugone [...] je tendencija koja stoji u službi funkcije kojoj pripada zadatak da duševni aparat u potpunosti osloboda od uzbuđenja ili da iznos uzbuđenja u njemu održava konstantnim odnosno što je moguće nižim« (ibid.: 189) [istaknuo autor].

15

I Laplancheu je ego-psihologija na udaru kritike, samo što se njegova argumentacija o

Freudovu povratku, uvidima iz biologije, zasniva na tezi o strateškom manevru: »u skladu sa strukturnom nužnošću svojeg otkrića, Freudu je preostalo da nanovo potvrdi, ne samo u psihoanalizi nego i u biologiji (kategoričkim neuvažavanjem epistemoloških distinkcija) stanoviti protuživot kao seksualnost, mahnuti užitek [jouissance], negativnu prisilu ponavljanja« (Laplanche 1990: 124).

16

Na hrvatski je Freudov tekst *Das Unheimliche* preveden kao *Pojam jeze u književnosti i psihologiji* (prevela Daniela Tkalec, Scarabeus naklada, Zagreb 2010.).

loškim, pjesničkim, spekulativnim« (Derrida 1987: 421). Freudovi nasljednici (u prvom redu institucija psihoanalize) prisiljeni su, tako, na raskole u svojim redovima upravo zahvaljujući tom tekstu. Odmetnici i samoprovzvana nasljednici nekako se i oblikuju i međusobno razilaze na tom raskršću u Freudovu radu, a da se psihoanaliza rascijepila unutar sebe još i u Freudovo doba, dovoljno je podsjetiti na »tajno bratstvo« odabranih iz 1913.¹⁷ Ne treba zanemariti ni opetovane pokušaje pripovjedača i autora *S onu stranu* da se distancira (*fort*) od Jungove monističke koncepcije nagonā, implicirajući da je »neiskvarena« psihoanaliza nazočna između redaka teksta *Jenseits des Lustprinzips (da)*. Taj moment »pribavljanja istine« psihoanalize iz pera njezina oca bit će Derridau tek uvertira za nepoštednu kritiku Lacanovih osvajačkih pohoda u tekstu *Le facteur de la vérité*.

Derridaovo »selektivno, filtarsko, razlučno« (ibid.: 261) čitanje Freudove »auto-bio-tanato-hetero-grafske scene pisanja« (ibid.: 337) organizirano je oko nekoliko točaka. *Spekulirati – o »Freudu«* rasprava je o filozofskom dugu oca psihoanalize, o autobiografiji koja je napustila domicilno krilo žanra da bi se ispisivala na drugom mjestu, u okrilju metapsihološke spekulacije, o psihoanalizi kao instituciji pod znamenom vlastitog imena »Sigmund Freud«. To je također tekst koji parazitski izvlači Freuda u višestrukome smislu – i ovdje aludiramo na Lacanovo isticanje etimološke bliskosti *wiederholen s haler*, »(izvlačiti brod) – kao što se čini na stazi za vuču – posve blizu izvlačenju subjekta« (Lacan 1986: 57). Izvlači se Freud kao autor, pisac i pripovjedač teksta *S onu stranu načela ugode*, kao djed, otac preminule kćeri, otac psihoanalize. Svaki od tih Freudova »prisilno ponavlja ponavljanje«, kako pomnom raščlambom demonstrira Derrida, »a da nikad nikamo ne napreduje, ni za jedan korak« (Derrida 1987: 302), stoga je *S onu stranu* »manje-više živi opis njegova pisanja, njegova načina pisanja toga što piše« (ibid.: 303). Spekulacija dakle nije samo Freudov »modus istraživanja, teorijski stav« ni »objekt tog diskursa« nego i »operacija njegova pisanja« (ibid.: 284), račje koračanje koje ne svladava nikakav put držeći se »ne-smjestive pozicije« (ibid.: 261). Ništa se tu ne iskazuje i ništa se tim tekstom ne pokazuje, osim »dubinske nemogućnosti držanja ma i za jednu tezu, nemogućnosti ma i jednog danog zaključka znanstvenog ili filozofskog tipa, teorijskog tipa općenito« (ibid.). Ali baš je taj *pas de démonstration* onaj preostatak – Derrida ga naziva *restance* – koji ostaje nasljeđe psihoanalize, a da ga potonja nikad ne može doista niti naslijediti, niti asimilirati, tj. uživati u njegovim dobrima. Nasuprot psihoanalitičarima, koji priču¹⁸ o igri Freudova unuka čitaju kao »demonstraciju takozvanog nagona smrti« (ibid.: 294) – »zahvaljujući tomu što nisu pročitali« (ibid.: 294) – Derrida je čitao usporedo s razvijanjem dijela rasprave o načelu *ugode*. Freud, nalik unukovu uprizorenju scene igranja, razvija »scenu pisanja koju igra ili koja se odigrava« (ibid.: 320), oboje protječu bez objekta: kao što djedu manjka predmet spekulacije, tako unuku manjka majka. Tu spekulativni Freud ponavlja gestu »odgađanja svega za što se čini da dovodi načelo ugode u pitanje« (ibid.: 295): »u pitanju je ponavljanje para nestanak/povratak, ne samo povratak kao trenutak u paru, nego povratak para koji se mora vratiti« (ibid.: 318) pa je najveći užitak »povratak povratka samom sebi« (ibid.). Ali taj povratak nije moguć, njemu je nadređeno ponavljanje udaljavanja, ono je »nezavisnija i ustrajnija igra (game)«, tako da načelo ugode »mora još jednom *fortgehen*, otići, udaljiti samo sebe u spekulativnoj retorici« (ibid.: 325). Takvo tapkanje na mjestu kao proizvod scene pisanja kojim ni Freud nije mogao ovladati Derrida naziva paralizom. Upravo će zato najveći broj stranica posvetiti načelu ugode, suprotno Freudovu naslovu kojim se najavljuje neko novo načelo: »više ne možemo reći da

ona [odrasla osoba, op. a.] ide u *onkraj* načela ugone, nego da se *vraća unutar* njega [*revient en-deça*]*«* (ibid.: 353).

Do takvih odnosa Derrida dolazi sustavnom čitateljskom procedurom, omjeravanjem »toga što Freud kaže i onog što Freud čini, toga što *S onu stranu* tretira (njegove objekte, hipoteze i zakone, njegove probleme) i njegove procedure pisanja [*démarche*], njegove izvedbe i operacije« (ibid. 390–391), tj. privilegirajući »metaforički model, a ne neurološki opis« (Derrida 2007: 215). Drugim riječima, Derrida čitateljski rigorozno manevrira među retoričkim figurama kojima se Freud svjesno ili nesvjesno poslužio ne bi li izmjerio njihov domet u odnosu na kontekst u kojem ih je zatekao i kontekst u koji su preseljene. Iz toga se, štoviše, dade zaključiti da Derrida motri Freudove metafore kao nužne sponne ne samo u ustroju argumentacije nego teksta općenito. U argumentaciji tako izjednačava načelo stvarnosti i načelo ugone, ali tek nakon ispovijedi: »otvaram [tekst *S onu stranu*, op. a.] na prvoj stranici, bez ikakva drugog opreza, najnaivnije moguće« (Derrida 1987: 273). Možemo li već na ovom mjestu posumnjati, ako rascijepimo Derridaa na čitatelja Freudova teksta i pisca o Freudovu tekstu te njegova pripovjedača, da Derrida od početka *hini* da održava razliku između načela ugone i načela stvarnosti? Nije li mu oduvijek bilo stalo pokazati kako su oni izjednačeni, ne bi li uzdrmao »metafizički dosluh psihoanalize i znanosti zvanih humanističke« (Derrida 2007: 212)? Zauzvrat je *demonstrirao* – ne mogavši je »imenovati« (ibid.: 303) – »dvostruku vezu« koja je za nj »glavni ulog [...] u selektivnom i motiviranom čitanju koje ovdje ponavlja« (ibid.: 303). »Dvostruka veza« operativni je Derridaov pojam nalik pojmovima *hymen*, *différance*, *restance*, *stricture* itd. kojima okuplja opetovane Freudove pokušaje da razgraniči suprotstavljene koncepte poput seksualnih nagona i nagona smrti, načela stvarnosti i načela ugone itd. Koliko god se Freud upinjao teorijski ih odijeliti (*fort*), pomno čitanje scene pisanja uvijek ih nanovo prokazuje duboko ovisne jedan od drugom (*da*).

Iako je Derridaovo »selektivno« čitanje zapravo eufemizam za podrobno čitanje, za psihoanalitičare je možda najzanimljivije u dijelu gdje srađuju načelo ugone i načelo stvarnosti. Baš u tom momentu valja tražiti dubinsku razliku od Lacanova. Nasuprot Freudu koji tu razliku želi očuvati pod svaku cijenu, Derrida tvrdi: »nema nikakve *suprotnosti*, kako se ponekad vjeruje, između načela ugone i načela stvarnosti« (ibid.: 283), pa nije ni čudo što »načelo ugone (ili njegov modificirani oblik, načelo stvarnosti) mogu potvrditi svoju dominaciju samo tako što vežu primarni proces« (Ibid.: 350). Prisjetimo li se Freudove postavke, načelo ugone podvrgava se načelu stvarnosti kako bi se zadovoljilo obilaznim putem, odnos im je »službovni (*Dienst*)« (ibid.: 396). No:

»... ako se duljinom obilaznice više ne može ovladati, i to prije njezinom strukturom a ne duljinom, tada povratak (samom) sebi nije nikad siguran, a bez povratka pošiljatelju angažman je zaboravljen u mjeri u kojoj postaje neporeciv, neslomljiv.« (Ibid.: 282–283)

Pritom je Derrida *zaboravio* da se »načelo ugone podvrgava, *okvirno i do neke mjere* [istaknuo autor], svojem vlastitom poručniku« (ibid.: 282). Uz to, bez većih poteškoća glatko prelazi sa stupnjevanja na zastupanje, naime

17

Postavu su sačinjavali Jones, Ferenczi, Rank, Abraham, Sachs i Freud.

18

»Argument kalema«, piše Derrida, »nije ni pripovijest, ni priča, ni mit, ni fikcija. Niti je sustav teorijske demonstracije. Fragmentaran je, bez zaključka.« (Derrida 1987: 298)

da načelo stvarnosti »samo dozira, preoblikuje, prilagođava ili predstavlja« (ibid.: 278) načelo ugode, tim više što »pripada istoj ekonomiji, istoj kući« (ibid.: 282). To mu je prije svega omogućila nezanemariva čitateljska pozicija: »ponašam se kao da upravo ono što on [Freud, op. a.] naizgled analizira, na primjer odnos između dvaju načela, već jest element spekulativne strukture općenito« (ibid.: 283–284). Odatle je samo korak do zaključka da je

»... spekulativna mogućnost potpuno-drugog (*od* načela ugode) unaprijed upisana u nj, u pismu namjere za koje vjeruje da ga samom sebi šalje kružno, spekularno, upisano kao ono što nije u nj upisano, otvarač skripcije drugog koji preklapa [à mème] to načelo.« (Ibid.: 283)

Naposljetku zamjenjuje razliku između načela ugode i načela stvarnosti drugom: »motiv moći i prvotniji je i općenitiji nego načelo ugode, neovisan je o njemu, on je njegov onkraj« (ibid.: 405). Načelo stvarnosti, drugim riječima, jesu »vanjske prepreke« (ibid.: 282) koje se nameću psihičkom aparatu, i to *egu*. Dakle, Derrida s jedne strane tjera ekonomski moment Freudove »a-teze« o nagonima do krajnjih konzekvencija dok, s druge strane, ispušta iz računice topološki model koji je od početka Freudu zadavao poteškoće. Evo ključnog mjesta u njegovoj argumentaciji za takav zaokret:

»Ali ponekad, prema logici koja je druga i neklasična, ponavljanje je 'prvotno' i neograničenim širenjem vodi do opće dekonstrukcije: ne samo klasične ontologije ponavljanja, zajedno sa svim distinkcijama koje smo maloprije prizvali, nego i cjelokupne psihičke konstrukcije, svega što podržava nagone i njihove predstavnike, što omogućava nepovredivost organizacije ili korpusa (psihičkog ili nekog drugog) pod vladavinom načela ugode.« (Ibid.: 352)

Ukratko, kao što je Freudu bilo stalo razdvojiti načelo ugode od nekog nagona sasvim neovisna od nagona života, tako je Derridau potrebno izjednačiti načelo stvarnosti i načelo ugode u ime raščlambe »testamentne singularnosti te scene pisanja« (ibid.: 377). Pritom nije najzanimljivije to što je Freudov tekst podvrgnuo naratološkoj analizi, što višestruki rascjepi kojima Derrida razdjeljuje Freuda – na oca, djeda, oca psihoanalize, pripovjedača, promatrača-sudionika scene igre pod obiteljskim krovom – radijalno šire tumačenje teksta *S onu stranu*. Ipak, zahvaljujući tomu, *S onu stranu* »ne odgovara nijednom žanru, nijednom filozofskom ili znanstvenom modelu. Ali ni književnom, pjesničkom ili mitološkom modelu« (ibid.: 278). U njemu je Derrida detektirao stanovitu literarnost – ne u de Manovu smislu, da »kriterij literarne specifičnosti [...] ovisi o stupnju dosljedne 'retoričnosti' jezika« (de Man 1971: 137) – nego u Lotmanovu: kaže Derrida da je Freudov tekst »natopljen (overflowed)« (Derrida 2007: 278) svim navedenim kodovima. Taj je višak – a cijeli je Freudov tekst, vidjeli smo, uzdrman ekonomskim momentom – ono što Freud naziva spekulativnošću i zahvaljujući čemu je njegov tekst meta-psihološki. Derrida ga motri, u dosljedno semiotičkom duhu, kao *immanentnu* vrijednost teksta, držeći ga »elementom scene pisanja *S onu stranu načela ugode*« (ibid.: 343). »Najdirljiviji« (ibid.: 343) višak, Freudu usprkos, jest »ponavljanje (nazovite ga 'literarnim' ako hoćete, nekakvom fikcijom koja u svakom slučaju više ne proizlazi iz zamišljenog), tih *unheimlich* ponavljanja ponavljanja« (ibid.: 343). To dakako znači da »dirljivost« nastupa neovisno o vezivanju energije (načelo ugode) ili njezinu slobodnom strujanju pa je elementarnije to što je *na djelu* nego *hipoteza* o elementarnim nagonima *u djelu*. Prema Derridaovoj ocjeni, spekulativni moment Freudove argumentacije »ne može se svesti ni na filozofsku ni znanstvenu logiku, bila ta logika čista, *apriori*, ili empirijska« (ibid.: 272), a ni na »teorijsku« (ibid.). Spekulativni moment funkcionira kao moment sile u fizici, daje zamah nekom kretanju, no to kretanje ne dostiže cilja štoviše, ono se ponavlja i vraća. Spekulacija je

dakle i hodogram Freudova teksta i sadržaj koji mu pripisuje Freud. Derrida je stoga primijenio tehniku *mise en abyme* čitajući Freudov tekst i posljedično tvrdeći da je ona već unutra, pa je u ili prema spekulativnom momentu teksta *S onu stranu načela ugode* otkrio autoreferencijalnost:

»Htio bih učiniti čitljivom nepozicijsku strukturu *S onu stranu*...: naposljetku njegovo *a-tetičko* funkcioniranje, što jednako tako znači ono što ga izuzima iz potrage za posljednjim sudom, to jest svakim sudom uopće.« (Derrida 1987: 261)

Derrida smatra da taj Freudov tekst izražava »suštinsku nemogućnost držanja bilo koje teze unutar njega« (ibid.). Ako dakle postoji teza Freudova teksta, to je teza o izostanku teze, o manjku teze, manjku zahvaljujući pak kojem pisanje uspijeva napredovati a da nije prevalilo nikakav sadržajni put; ako postoji tema Freudova teksta, »tema a ne teza, to je možda *rythmos* i ritam teme ništa manje nego tema ritma« (ibid.: 406). Zato Derrida naglašava da Freudov tekst »nema oblik ni dijalektičkoga ni hermeneutičkoga kruga« (Ibid.: 269), »konstruira se-dekonstruira po neprekidnoj obilaznici (*Umweg*): to 'on' opisuje, ispisuje i ne ispisuje« (ibid.). Nužnost da se dio sadržaja promatra i u vidu operacionalizacije pisanja Derrida objašnjava doslovno – strukturnom nužnošću, »isticanjem [...] mjesta koja su *strukturno* otvorena presijecanju s drugim mrežama« (ibid.: 273):

»Ono što se na drugim mjestima pojavilo u odnosu na parergonalni dodatak, podrazumijeva ne samo mogućnost nego i nužnost takva međusobnog ispresijecanja.« (Ibid.)

Takav čitateljski protokol koji Derrida proglašava nužnošću – pretvorba dijela sadržaja (spekulacije) u formu (spekulacije) cijelog Freudova teksta, neobilaznost (Derridaove) logike parergona makar pod drugim imenom (*restance*) – neugodno priziva dva Lacanova čitateljska manevra, »najzanimljiviji i najspektakularniji slučaj« (ibid.: 377) čitanja *S onu stranu*: pretvorbu dijela sadržaja (manjka pisma) u istinu Poeove novele – koja demonstrira istinu psihoanalize – te nužnost, neopozivost itinerara pisma prema zakonu (Lacanova) automatizma ponavljanja.

Čini se kako blizina nekog filozofa izaziva potrebu da je se imenuje i u istoj gesti odbaci uvođenjem razlike, makar »*samom činjenicom*« da pisac, u ovom slučaju Freud, »ima o čemu pisati« (ibid.: 266). To vrijedi i za Freuda, kako pomno bilježi Derrida, ali i za Derridaa.¹⁹ No isto vrijedi i za spisateljsko-argumentativno napredovanje. Dok Derrida piše o Freudovu tekstu: »i sama je procedura teksta dijabolička. Hini hodanje, ne prestaje hodati a ne napreduje, redovito ocrta još jedan korak a da ne osvaja ni komad puta« (ibid.: 269), postaje jasno kako napredovanje iziskuje nekakvo nasilno neosvrtnje jer ono bi promatrača zaledilo, nalik biblijskoj sceni Lotove žene:

»Nemajući ga, uzimam pravo da preskočim sve metodološke ili pravne protokole koji bi me, uza svu moguću legitimnost, mogli usporiti do te mjere da me ovdje paraliziraju.« (Ibid.: 273)

Koristeći se tekstem *S onu stranu*, prvo da pokaže kako »Freud (ne) upravlja predmetom svojeg teksta upravo kao što ni Ernst (ne) upravlja kalemom«

19

Usp. Derridaovu nevoljkost da prihvati »nedavni« prijevod Freudova originala *abbauen* iz prevodilačke radionice »nekih francuskih hajdegerijanaca« kao »dekonstruirati«, »kao da su svi uvijek i po svemu prethodili karavan« (Derrida 1987: 267), ali i njegovo izričito:

»Usprkos prividima, dekonstrukcija logocentrizma nije psihoanaliza filozofije« (Derrida 2007: 211), unatoč našem »'danas'« – ili baš zbog njega – »to jest, budući da nastanjujemo psihoanalizu, živimo s njom, u njoj, oko nje ili pokraj nje« (Derrida 1987: 262).

(ibid.: 320), a onda ga upotrebljavajući »kao primjer« (ibid.: 262), ne bi li »prepoznao [...] uvjete za fiksijsko i za tip fikcije ponekad pogrešno nazvan književnošću« (ibid.: 262), Derrida izjednačava *restance* s ne-pozicijom, sudom o izostanku suda. Dakle, prije bi se reklo da je autor teksta *Spekulirati – o »Freudu«* »sudac bez opoziva i priziva« (Lacan 1986: 143), a na psihoanalitičar. Nadalje, ako Freudovi nekoraci vode »singularnim putem spekulacije« (ibid.: 268), kako je nešto singularno ako to isto pronalazimo i kod Derridaa? Pritom je znakovita figura šepavca – ona naime opisuje i prijetnju Derridau (potpisniku teksta? – pripovjedaču? – piscu?), mogućnost da će ga se »usporiti [...] gotovo do paralize« (ibid.: 273). Ne zaboravimo, naposljetku, figuru *mise en abyme*. U pogledu te figure, simptomatičan je raskorak između toga što Derrida o njoj *tvrdi* i što njome *čini*, pogotovo usporedi li se njegov iskaz – »Nikad nisam htio zlorabiti ponor (*I'abîme*, Derrida 1980: 325), kao ni, prije svega, figuru *mise 'en abyme'*« (Derrida 1987: 304) – s prevoditeljevom napomenom u bilješci: »Derrida često koristi taj termin« (Bass u: Derrida 1987: 304).

S obzirom na višestruku važnost Freudove kontroverzne studije *S onu stranu načela ugode*, važnost koja se u prvom redu sastoji od institucionalizacije psihoanalize i institucionalizacije Freuda, ne iznenađuje što su njezin središnji pojam prisile ponavljanja prisvajali i Lacan i Derrida. Lacanovoj tendenciji da zagospodari istinom Freudova teksta Derrida se suprotstavlja njegovom fikcionalizacijom. I dok post-frojdovsko naslijeđe, izuzmemo li iz njega Lacana, na raskrižju koje predstavlja *S onu stranu* odlučuje gledati naprijed i ne osvrtni se, Derrida će prigrliti baš taj tekst i privesti ga pod okrilje dekonstrukcije jer nije nimalo bezazleno imati Freuda na svojoj strani, koji k tomu trbuhozbori istinu dekonstrukcije. Međutim, fikcionalizacija nosi sa sobom stanovite zamke:

»Problem je u tome što čitanje zahtijeva transparentnost za svoj vlastiti jezik dok istodobno poriče mogućnost transparentnosti, gledajući na postupak dekonstrukcije referencijske iluzije kao na nešto što se događa samostalno na polici za knjige nakon što su svi otišli na spavanje.« (Currie 2002: 204)

I Lacan nema ništa s tim, rekao bi Derrida. Pitanje koje prisiljava na spekulaciju u konačnici glasi: ako se fikcija i svrstava na stranu »nabavljača istinite laži« umjesto »nabavljača istine«, kako joj možemo vjerovati?

Literatura

Currie, Mark. 2002. »Istinite laži«. U: Vladimir Biti (ur.). *Politika i etika pripovijedanja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 191–206.

De Man, Paul. 1971. *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. New York: Oxford University Press.

Derrida, Jacques. 1987. *The Post Card. From Socrates to Freud and Beyond*. Chicago: The University of Chicago Press.

Derrida, Jacques. 1998. *Resistances of Psychoanalysis*. Stanford: Stanford University Press.

Derrida, Jacques. 2007. *Pisanje i razlika*. Sarajevo: Šahinpašić.

Egginton, William. 2007. *The Philosopher's Desire. Psychoanalysis, Interpretation, and Truth*. Stanford: Stanford University Press.

Freud, Sigmund. 1914. *Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten*, preuzeto s: <http://www.textlog.de/freud-psychoanalyse-erinnern-wiederholen-durcharbeiten.html> (pristupljeno 6. veljače 2016.).

- Freud, Sigmund. 1986. »S onu stranu načela ugone«. U: Gvozden Flego (ur.). *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*. Zagreb: Naprijed, str. 133–191.
- Freud, Sigmund. 2000. *Tri rasprave o teoriji seksualnosti*. Zagreb: Stari Grad.
- Johnson, Barbara. 1977. »The Frame of Reference: Poe, Lacan, Derrida«. *Yale French Studies*, 55/56, str. 457–505, doi: <http://dx.doi.org/10.2307/2930445>.
- Johnson, Barbara. 1992. »Okvir referencije: Poe, Lacan, Derrida«. U: Vladimir Biti (ur.). *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus, str. 217–257.
- Lacan, Jacques. 1986. *Četiri temeljna pojma psihoanalize: XI. seminar*. Zagreb: Naprijed.
- Lacan, Jacques. 1991. *The Seminar of Jacques Lacan. Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–1955*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Lacan, Jacques. 2006. *Écrits*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Laplanche, J. i Pontalis, J.-B. 1992. *Rječnik psihoanalize*. Zagreb: Naprijed.
- Laplanche, Jean. 1990. *Life and Death in Psychoanalysis*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Lee, Jonathan Scott. 1991. *Jacques Lacan*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Mehlman, Jeffrey. 1972. »Seminar on 'The Purloined Letter'«. *Yale French Studies*, 48, str. 39–71, doi: <http://dx.doi.org/10.2307/2929623>.
- Mehlman, Jeffrey. 1996. »Translator's Preface«. U: Louis Althusser. *Writings on Psychoanalysis: Freud and Lacan*. New York: Columbia University Press, str. vii–ix.
- Ragland, Ellie. 1995. *Essays on the Pleasures of Death. From Freud to Lacan*. London: Routledge. doi: <http://dx.doi.org/10.4324/9781315021492>.
- Rancière, Jacques. 2009. *The Aesthetic Unconscious*. Malden: Polity Press.
- Rogers, Robert. 1987. »Freud and the Semiotics of Repetition«. *Poetics Today*, 8, 3/4, str. 579–590, doi: <http://dx.doi.org/10.2307/1772570>.

Andrea Milanko

**Repetition Compulsion Beyond Freud:
fort-da Between Lacan and Derrida**

Abstract

It is well known that the Lacan–Derrida strife begins with the Seminar on the “Purloined Letter”, but a more thorough genealogy of dispute over valid interpretations of Freud's legacy has widely been neglected. Freud's speculative text Beyond the Pleasure Principle (1920) is ambivalent in that radical new terms (death drive, repetition compulsion, economic principle in psychic apparatus) are introduced while being contradicted in Freud's elaboration. This interpretative dissonance is reconciled by Lacan's interventions, i.e. either by new distinctions into old terms (Trieb vs. Instinkt), or by entirely new terms (l'automatisme de répétition, symbolic and imaginary order). Derrida makes a claim to be responding to the Beyond the Pleasure Principle without imprisoning it in a single and unified interpretation. His reading renders Freud's text close to fiction and deconstruction, which also represents a form of resistance to Lacanian institutionalisation of Freud.

Key words

repetition compulsion, pleasure principle, death drive, reality principle, psychic apparatus, dynamical model of the psyche, intersubjectivity, critique of psychoanalysis